

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2024

розкриття соціальних проблем та моральних цінностей, закладених в українському суспільстві.

Література

1. Вовчок М. Народні оповідання. Київ : Либідь, 1989. 320 с.
2. Гнатюк В. М. Народно-поетичні образи у творчості Марка Вовчка. Київ : Радянський письменник, 1999. 123 с.
3. Гончар О. І. Художні засоби та символіка в творах Марка Вовчка. Харків : Основа, 2010. 190 с.
4. Гуменюк О. М. Історичний та соціальний контекст у творчості Марка Вовчка. Чернівці : Книги ХХІ, 2017. 198 с.
5. Зайцев П. І. Марко Вовчок: Життя і творчість. Львів : Видавництво Академії наук України, 1990. 215 с.
6. Ковалів Ю. І. Реалізм і етнографізм у творах Марка Вовчка. Полтава : Видавництво Полтавського університету, 2010. 172 с.
7. Коляда І. І. Марко Вовчок у контексті української літератури ХІХ століття. Київ : Наукова думка, 2006. 256 с.
8. Купчинська З. В. Марко Вовчок і народна традиція в українській літературі. Тернопіль : Лілея, 2015. 190 с.
9. Сулима М. О. Психологічна глибина персонажів у прозі Марка Вовчка. Київ : Наукова думка, 2001. 203 с.

Ірина СЕМКО,

магістрантка 2 р. н.

історико-філологічного факультету

Університету Ушинського

ЖАНРОВЕ НОВАТОРСТВО «ПАТЕТИЧНОЇ СОНАТИ» М. КУЛІША

Постановка проблеми. Микола Куліш – найвидатніший український письменник ХХ століття, драматург зі світовим ім'ям. Це митець значущого масштабу і філософської глибини, доробок якого потребує сучасного прочитання і відповідного осмислення. Не випадково знаний діаспорний літературознавець Григорій Костюк підкреслював: «Якщо ми хочемо збагнути глибинно покоління 20-х років, якщо ми хочемо знати його віру, його внутрішню трагедію дисгармонійності, його звитяжні шукання нових шляхів, нової людини і, нарешті, його започаткування в теорії і практиці нової доби модерного пореволюційного українського мистецтва... – то ми повинні якнайглибше вивчити творчість і образи М. Куліша. Саме в них ми знайдемо таємниці і розгадки цих «м'ятежних» років, що їх вірним, активним творцем і сином був М. Куліш» [2, с. 284].

Результатом новаторських пошуків драматурга стало те, що митець вивів український театр на абсолютно новий рівень розвитку, створивши для нього цілісну трагедійну форму, новітні комедійні жанри, пронизані гумором та сатирою, збагатив арсенал зображально-виражальних засобів п'єс. У його творах можна помітити увесь спектр людських взаємин, позначений гуманістичним пафосом, прагнення говорити про питання вічні, загальнолюдські.

Багатогранна творча спадщина письменника чекає на своїх дослідників, які б по-новому оцінили і осмислили творчість драматурга. Адже дослідники 50 – 80 років ХХ ст. у силу об'єктивних причин не могли відверто розкрити авторську концепцію героя, прямо сказати, що це були п'єси-пророцтва, п'єси застереження, що митець піднявся над часом аналітичним баченням політичних процесів, які відбувалися в країні. Тому актуальним є звернення до поетики п'єси М. Куліша «Патетична соната».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість М. Куліша привертала увагу багатьох науковців. Серед ґрунтовних праць вирізняються дослідження драматургії письменника, здійснені Наталією Кузякіною, яка

видала дві монографії про письменника («Драматург Микола Куліш» (1962); «П'єси Миколи Куліша» (1970)). Це були найкращі дослідження радянського часу. Але через цензурні перепони Наталя Кузякіна не мала можливості досліджувати доробок репресованого письменника у повному обсязі та відверто висловлювати думки. Знаний літературознавець доклала неймовірних зусиль, щоб відкрити справжнього драматурга українцям уже наприкінці 80 – початку 90-х років, коли відкрилися для доступу архіви КДБ. Підтвердженням цього стала книга «Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, статті з історії і теорії драми» (2010), упорядником якої стала учениця театрознавця Валентина Саєнко, де цілий розділ присвячено відомому драматургу [4, с. 147-221].

До вивчення творчості Миколи Куліша зверталися як діаспорні науковці (Ю. Лавріненко, Г. Костюк, Ю. Шерех та ін.), так і сучасні українські літературознавці (Л. Танюк, М. Кудрявцев, В. Панченко, В. Працьовитий, Я. Голобородько та інші.) Та спеціального дослідження щодо модерністської поетики саме «Поетичної сонати» немає, тому запропоноване дослідження характеризується новизною.

Метою нашої статті є дослідження новаторства жанрової поетики у драмі Миколи Куліша «Патетична соната».

Виклад основного матеріалу. Микола Куліш – чи не найтрагічніша постать української драматургії доби «Розстріляного Відродження». Театрознавець Лесь Танюк вважає, що сучасник для Миколи Куліша – особистість надзвичайно трагічна, бо справжня людина не може реалізувати себе в умовах неволі і повсякчасного підлабузництва. Критик зазначає, що його герої, як правило, самотні, якщо навіть перебувають у натовпі. Автор відтворює безупинний процес формування дійових осіб, які фактично «... самознищуються, щоб створити себе заново: як правило, вони не так перетворюють світ, як пізнають, перетворюють себе. М. Куліш – драматург не відповіді, а запитання; і це стало одним з основних конфліктів Куліша з

дійсністю, яка вимагала однозначних, а отже, спрощених відповідей на найскладніші питання» [8, с. 12-13].

Стильову основу творчості Миколи Куліша визначають як реалістичну, однак митець однозначно відмовляється від жанрів документальної хроніки, політичного плакату (доволі популярні на той час), у яких переважала патетика колективізму. Не дивлячись на реалістичність драм письменника, у них відстань між реальністю та вигадкою доволі значна. Тому реалізм Миколи Куліша незвичний, далекий від традиційного. Відповідно, на думку театрознавця Леся Танюка, він потребує «... сили-силенної епітетів: він і гротесковий, і натуралістичний, і макабричний, і метафоричний; проте комбінує письменник свою правду виключно з правди життя – ірреальна подеколи сама її комбінація, а не елементи, з яких її скомбіновано. Якщо володарями світу не стануть поезія, розкутість, багатовимірність, Людина з великої літери поволі змаліє до людини натовпу. Це загрожує занепадом людського духу, занепадом мистецтва, занепадом цивілізації». Дослідник тому й робить висновок, що гуманіст Микола Куліш «... упевнено йде шляхом новітньої європейської драми з її культом особистісного начала і критикою державного, апаратного, бюрократичного – себто групово-безособового» [8, с. 13].

Наскрізний конфлікт драматургії М. Куліша – людина і час, складні колізії епохи. Увага драматурга зосереджена на трагічності чи трагікомічності існування штучно створеної радянської людини. Такі колізії простежуємо у низці творів драматурга: «97», «Хулій Хурина», «Зона», «Отак загинув Гуска», «Комуна в степах», «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната», «Маклена Граса», «Вічний бунт» та багато інших. Кожна з названих п'єс є новаторською та самобутньою.

Сучасник драматурга, письменник Юрій Смолич підкреслював, що вдалим був дебют митця, який зупинив потік «безсюжетних агіток» «славнозвісною п'єсою «97». Зазначений твір перебуває «...на зламі двох етапів

– «гегемонії временщика агітки» і початку жовтневої драматургії. Всі інші агітки, що з'явилися після «97», можна розглядати як непорозуміння... М. Куліш узяв стару форму побутового театру і вложив у неї щирий пафос революційної боротьби, свіжий, болючий сюжет із часів героїчної боротьби, руїн й голоду. Мистецьке перетворення близьких і рідних нам фактів так добре далось авторові, йому пощастило так майстерно зафіксувати дух і настрої доби, що можна без сумніву сказати, що «97» лишиться в нашій літературі як найяскравіший зразок з історичного нашого минулого» [8, с. 11]. Тому відразу після дебюту Куліша Юрій Смолич заявив, що «можна сподіватися від нього багатьох видатних речей і в майбутньому» [8, с. 11] і не помилився.

Митцем написано багато різножанрових та багатопроблемних творів, але більшість літературознавців зазначають, що шедеврами світового значення є три вершинні драми – «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Патетична соната». Без правдивого розуміння їхньої сутності збагнути Куліша-драматурга не можна. Тому детально запинимо нашу увагу саме на «Патетичній сонаті», яку небезпідставно визначають як оригінально-новаторський феномен.

Микола Куліш доволі довго виношував задум єдиного власного твору про події громадянської війни, активним учасником якої був сам (спочатку це був російськомовний роман «Трохим Леміш», згодом кінороман. У результаті пошуків митець вирішує написати драму: «Є матеріал до утворення живого тіла, а не можу рук прикласти. Чи не вшкварити його за формою щоденника?» [1, с. 562]). Добре знаючи з власного досвіду обставини та перебіг трагічних подій 1917 – 1921 років, письменник зумів максимально сконденсовано показати кульмінаційну точку ворогування різних політичних сил, що вирішувалося в Україні, шляхом збройного протистояння. На осмислення та художню інтерпретацію жахливої братовбивчої війни митця надихнула особлива музика. Це була саме «Патетична соната» Людвіга ван Бетховена.

Знаковими були думки німецького режисера Ф. Вольфа, який працював над постановкою «Патетичної сонати», він порівнював п'єсу з такими

світовими шедеврами, як «Фауст» Й. В. Гете і «Пер Гюнт» Г. Ібсена. Твір був, дійсно, винятковим явищем для українського театру, який становив собою своєрідну спробу поєднання слова з рухом і музикою, здійснену на основі принципів експресіоністичної драми [7, с. 12]. Микола Куліш порушує проблему роздвоєності особистості людини, котра ступила на чужий їй комуністичний шлях [7, с. 139].

Загалом щодо визначення жанру і жанрового різновиду «Патетичної сонати» існує багато полярних думок. Л. Танюк називає п'єсу «авторською сповіддю» [8, с. 20], В. Працьовитий, автор монографії «Український національний характер у драматургії Миколи Куліша», веде мову про трагедію [7, с. 141]. З цією думкою не можна не погодитися, адже у «Патетичній сонаті» мають трагедійну долю всі дійові особи, зокрема, сам ліричний герой та усі, хто був близький до нього: Оврам, Настя, Зінька, Ступай-Ступаненко, Марина. Руйнуються ідеали названих героїв. А Марина, навіть зазнавши поразки, до останнього шукає вихід, пропонує компроміси з ворожими політичними силами, щоб врятувати справу свого життя.

Реалістична основа п'єси фіксує той факт, що виживають лише революціонери-більшовики – невиразний Гамар та чесний Лука. Тому, на думку Л. Танюка, п'єса сприймається, як «суворий присуд життю серед руйнації та крові, безстрашний документ доби, проголосила пріоритет класових домінант над загальнолюдськими, чим багато спричинилася до дегуманізації ХХ ст.» [8, с. 22]. Дослідник акцентує увагу на реалістичності та оригінальності твору.

Історик та теоретик літератури Юрій Ковалів конкретизує жанровий різновид аналізованого тексту, називаючи його ліричною трагедією, структурним мотивом якої був поліфункційний образ України [1, с. 562].

Літературознавець М. Кудрявцев у ґрунтовній статті «Трагедія гуманізму, або розстріл ілюзій із-під Бетховена» також міркував над жанровою специфікою аналізованого твору. Визначаючи за формою текст як ліро-епічну

драму, історик літератури уточнював, що «...за змістовою сутністю п'єса є романтичною трагедією з яскраво вираженими ознаками драми ідей, оскільки представники конфліктуючих сторін – це характери-світогляди, тобто носії відповідних моральних, суспільних політичних концепцій». Науковець проводить паралелі з дійовими особами «Фауста» Гете, «Переяславської ночі» М. Костомарова, «Байди, князя Вишневецького» П. Куліша, героями творів Г. Ібсена, Лесі Українки, В. Винниченка, С. Черкасенка та іншими [3, с. 2].

Тож, бачимо певні суперечності навіть в окресленні жанру твору. Ми ж визначаємо текст як трагедію не лише через загибель більшості дійових осіб, а й тому, що автор висвітлював рубіжний епізод української історії (громадянську війну), який став вирішальним для української національної ідеї. У п'єсі простежуємо «зіткнення непримиренних життєвих суперечностей» [6, с. 81], у результаті чого загинув і головний герой.

Загалом «Патетична соната» – це експериментальна п'єса, яка відзначається складною, нетрадиційною композицією. Новаторською є й неординарна для драми форма оповіді. Адже у драматичному творі життя розкривається через «дії та розмови дійових осіб» [6, с. 67], які відбуваються тут і тепер. М. Куліш події громадянської війни презентував як ретроспекцію, маємо спогади головного героя Ілька Юги про власний революційний шлях. Автор уже в першій ремарці зізнається, що це спогади його романтичного друга, нині вже покійного. Тобто, у перших рядках тексту спостерігаємо новаторські підходи. Традиційно оповідача у драматичному творі немає. П'єса складається із діалогів, монологів, полілогів та ремарок. В аналізованому тексті оповідь ведеться від імені Ілька Юги, який виступає наратором. Щодо образу Ілька Юги маємо чіткі та лаконічні відомості: був другом автора, писав вірші, закохався у Марину Ступай-Ступаненко, пише дівчині листи, не наважується їх вручити та зізнатися у почуттях; під впливом Луки стає більшовиком, загинув під час громадянської війни.

На експериментальності роботи наголошував і сам автор: це спроба сконденсованого драматичного образу, стислої сцени, стислого слова, це спроба запровадження в драматичний твір музики як органічної складової частини, а не як супроводу, це спроба збудувати твір на органічному пов'язанні слова, ритму, руху, світла, музики, це боротьба, шукання (можливо і невдале) нової драматургічної техніки [5, с. 476]. Важливою новацією драматурга стала саме музика, її застосування. Адже традиційно музика в інсценізації п'єс використовувалася як супровід. В аналізованому творі музика Бетховена стала наскрізною дійовою особою, його органічною складовою, вона підсилювала трагедійне звучання п'єси та своєрідний ритм подій. Сміслові навантаження образу Марини передається автором саме через виконання «Патетичної сонати» Людвіга ван Бетховена. Через сприйняття музичного твору розкривається романтична сутність Ілька Юги в експозиції п'єси та патріотизм учителя Ступай-Ступаненка.

Через проблему почуття та обов'язку розкривається образ головної дійової особи драми – Ілька Юги, який в експозиції твору постає як закоханий поет-мрійник, що веде особистісний літопис подій, пише 130 листів до коханої дівчини, але він нерішучий, не наважується передати листи адресатові. Згодом простежуємо його деградацію: Ілько прийняв ідейні засади більшовизму та зрадив своє кохання, свою мрію. Читач (глядач) спостерігає своєрідну еволюцію-деградацію цієї дійової особи, його ідейне формування під впливом більшовика Луки. Ілько Юга поступово перетворюється з наївного мрійника-ідеаліста, що проголошує гасла «вічної любові», з м'якотілого інтелігента на носія, а заодно і заложника революційного фанатизму. Він стає саме заложником ідеологічних постулатів тому, що відчуваючи справжні почуття до Марини, він не обирає її порятунку, адже не має можливості вибору. Усі його вчинки у кульмінації драми уже підпорядковуються класовій боротьбі. Тому він і не має права вибору і порятунку коханої. Таким чином, Юга підтверджує власну лояльність до більшовицького режиму, власну ідейну непохитність.

На перший погляд, п'єса про кохання, тому її визначають як «романтичну трагедію» [3, с. 3], якій потрібна й відповідна героїня – палка, пристрасна у патріотичних поглядах, самовіддана й жертвна українка. Образ патріотки Марини Ступай-Ступаненко у трагедії «Патетична соната» виписаний доволі детально та майстерно. Він глибоко трагічний та суперечливий водночас.

Микола Куліш, продовжуючи традиції української класики у створенні образів героїчних жінок-патріоток, зобразив Марину сильною особистістю, здатною приймати сміливі рішення. Автор застосовує прийом контрасту: героїня то поетична й прекрасна, то віроломна й зловісна, холоднокрровна й прагматична, то трагічна, здатна на покуту за нерозважливі вчинки. В експозиції драми для Ілька Юги Марина стає втіленням краси й гармонії, незбагненого світу любові й щастя. Впродовж твору образ дівчини еволюціонує від романтичної мрійниці до тверезого в розрахунках і діях прагматика, який для досягнення мети піде на будь-які компроміси, не зупиниться ні перед чим. Марина усвідомлює, що під гаслами соціальної рівності і братерства більшовицька революція ніколи не принесе визволення Україні. Вона наголошує: «Хоч ярмо й червоним стане, а ярмом бути не перестане» [5, с. 210]. Патріотка розуміє тоталітарну специфіку більшовицької влади. Тому застерігає у полеміці: «На московському кумачі України самостійної не вишити» [5, с. 237]. Врешті саме Марина організувала та очолила підпільний націоналістичний комітет із промовистою назвою «Золота булава». Ця тендітна дівчина готує повстання проти більшовиків.

Висновки. У «Патетичній сонаті» закономірною є загибель Марини, Ілька Юги, Ступай-Ступаненка, Зіньки, Оврама. Вони утворюють трагічний пафос п'єси та увиразнюють думку автора про те, що його сучасник – постать глибоко трагічна, яка не може реалізувати себе в умовах існуючої системи. Таким чином, М. Куліш переконував сучасника, що немає в світі таких ідей, які б дорівнювалися вартості людського життя.

П'єса Миколи Куліша «Патетична соната» є твором оригінально-новаторським. У жанровому відношенні це складний експериментальний модерністський текст, який за жанром є трагедією, за жанровим різновидом – лірико-романтичною трагедією, за формою – ліро-епічною драмою,

Література

1. Ковалів Ю. Микола Куліш. *Історія української літератури кінець XIX – поч. XXI ст. : підручник: у 10 т.* Київ, 2017. Т. 4. С. 529 – 567.
2. Костюк Г. Микола Куліш. *Костюк Г. Вибрані праці: у 5 т.* Київ, 2022. С. 283 – 296.
3. Кудрявцев М. Трагедія гуманізму, або розстріл ілюзій із-під Бетховена. *Дивослово*. 1998. № 5. С. 2 - 6.
4. Кузякіна Н. Творчість Миколи Куліша. *Наталя Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, статті з історії і теорії драми* / Упоряд. В. Саєнко. Дрогобич, 2010. С.147-221.
5. Куліш М. Твори: у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. 802 с.
6. Пахаренко В. Основи теорії літератури. Київ: Генеза, 2009. 296 с.
7. Працьовитий В. Український національний характер у драматургії Миколи Куліша. Львів : Світ, 1998. 184 с.
8. Танюк Л. Драма Миколи Куліша. *Куліш М. Твори: у 2 т.* Київ, 1990. Т. 1. С. 3 – 35.

Сергій ШЕВЧЕНКО,

магістрант 2 р. н.

факультету іноземних мов

Університету Ушинського

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ БІОГРАФІЧНИХ РОМАНІВ П. АКРОЙДА

Крупеньова Т. І., Якущенко А. <i>Особливості розвитку критичного мислення учнів середньої школи</i>	127
Мороко М. Ю., Бобровська Н. <i>Поетика психологізму в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»</i>	134
Павлюк Н. Л., Швайка В. <i>Реалістичний дискурс повісті Марка Вовчка «Інститутка»</i>	143
Чудак С. І., Шекмар І. <i>Експресіоністична модель характеротворення в повісті-поемі Осипа Турянського «Поза межами болю»</i>	151
Радько Г. І., Бабак Ю. <i>Психологізм образу Сидонії у повісті «Мама Сидонія» із книги Марії Матіос «Мами»</i>	160
Радько Г. І., Галенко А. <i>Образна природа повісті Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі»</i>	166
Геркогло А. <i>Використання лінгвістичних задач на уроках української мови у контексті інновацій освітянської реформи</i>	174
Кістол В. <i>Фольклорна образно-символічна парадигма в романі В. Шевчука «Дім на горі»</i>	182
Кондрашова О. <i>Функційна парадигма суспільно-політичної лексики в публіцистиці Юрія Щербака</i>	191
Макаренко О. <i>Специфіка презентації образу наратора в романі Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»</i>	200
Паламарчук А. <i>Екзистенційні виміри збірки В. Стуса «Веселий цвинтар»</i>	209
Парадовська Т. <i>Збірка «Народні оповідання» Марка Вовчка: специфіка засобів характеротворення</i>	219
Семко І. <i>Жанрове новаторство «Патетичної сонати» М. Куліша</i>	227
Шевченко С. <i>Інтертекстуальність біографічних романів П. Акройда</i>	236
Інформація про керівників	246

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com